

Samenvatting van het boek “Geografie van goed en kwaad” van A. (Andreas) A.M. Kinneging¹

Het boek van Kinneging gaat over deugdethiek, de theorie die een antwoord zoekt op de vraag hoe te leven. Op basis van literatuur beschrijft hij de fundamenten waarop de huidige maatschappij gegrondvest is en de moraal die in de huidige maatschappij dominant is. Kinneging lijkt daarbij oude normen en waarden te willen herstellen. Tiemersma neemt afstand van het laatstgenoemde streven, omdat we nu in een andere maatschappij leven dan mensen vroeger deden. Hij vindt het echter belangrijk dat apostolischen kennis nemen van de geschiedenis, ontwikkeling en huidige plaats van ethische begrippen die hen zeer vertrouwd zijn en heeft daarom deze samenvatting geschreven van de eerste dertien hoofdstukken van het boek.

door J. Tiemersma

Inleiding

Onderstaand volgt een samenvatting van de eerste dertien hoofdstukken van het bovengenoemde boek. Dr. A. A. M. Kinneging is universitair docent politieke filosofie en staatskunde aan de Rijksuniversiteit Leiden. De laatste elf hoofdstukken van het boek worden niet besproken, omdat zij betrekking hebben op de publieke ethiek, de moraal van de meest invloedrijke groepen in de samenleving. Deze hoofdstukken zijn weliswaar interessant voor degenen die interesse hebben in de ontwikkeling van waarden en normen in de maatschappij, maar hebben minder raakvlakken met onze apostolische cultuur, waarin vooral persoonlijke ethiek van belang is.

Met het bespreken van het boek begeven we ons op het terrein van de deugdethiek. Deugdethiek is de filosofisch-ethische theorie die antwoord geeft op de vraag: hoe moet ik leven. Kinneging is er bedreven in om vanzelfsprekende woorden en begrippen tot op het bot te fileren. Hij doet dat op basis van literatuur. Aan etymologische verklaringen komt hij weinig toe, hoewel dat aanvullende inzichten zou kunnen geven. Hij geeft op een geheel eigen wijze, duidelijk merkbaar als rechtsfilosoof, een brede blik op de historie van motiverende ethische krachten.

Veel begrippen die Kinneging beschrijft, zullen apostolischen bekend in de oren klinken. Dat is ook de reden dat ondergetekende een samenvatting van het boek van belang achtte. In de zoektocht naar een verdere articulering van de apostolische ethiek is het van belang de neiging tot restauratie te onderdrukken. Ethiek ontstaat immers als resultante van het stellen van de vraag “hoe moet ik leven in een wereld die sterk aan verandering onderhevig is”. Restauratie van oude ethische uitgangspunten kan per definitie geen antwoord geven op nieuwe vragen. Wel is het nodig inzicht te hebben in de fundamenten van onze samenleving. Het verschil tussen beide aspecten moet echter goed onderscheiden worden.

¹ ISBN 978 90 274 2825 7

Kinneking lijkt bij vlagen pessimistisch te zijn en oude normen en waarden te willen herstellen. Daarin ligt echter niet het kernpunt van zijn boek. Belangrijker is dat hij enerzijds de fundamenten schetst waarop de huidige maatschappij gegrondvest is. Anderzijds beschrijft hij de moraal die in de huidige maatschappij dominant is, een “kunstwerk” van singulariteit, creativiteit en subjectiviteit. Tussen de traditionele en de moderne visie is volgens Kinneking een discrepantie aanwezig. Deze discrepantie levert zijns inziens een gevaar op voor de continuïteit van de samenleving, omdat door het relativisme niet meer geleerd en overgedragen wordt wat noodzakelijk is voor een beschaafd leven. Het beschrijven van het spirituele kapitaal en het benoemen van de grenzen en gevaren is dan ook mijns inziens de werkelijke waarde van het boek, omdat daarmee de basale uitgangspunten beschreven worden voor een samenleving die goed genoemd mag worden.

Korte samenvatting

De historie begint met de eer- en gewetensethiek, waarin schaamte en schuld belangrijke drijfveren zijn. De eerethiek is gericht op de persoon van de ander, terwijl de gewetensethiek is gericht op de eigen persoon. Aan de eerethiek liggen deugden ten grondslag, formele handelingsrichtlijnen voor het denken, terwijl aan de gewetensethiek wetten ten grondslag liggen (bijvoorbeeld de Tien Geboden). In het Nieuwe Testament voegt Jezus een nieuw element toe aan het huis van de ethiek, de liefde voor de naaste. De deugdentraditie waarnaar steeds verwezen wordt is van Griekse oorsprong. Volgens Plato zijn deugden geen subjectieve, te relativiseren kwaliteiten, maar ligt het gehalte van de deugden besloten in de *idea*. De Sofisten stelden de ideeën van Plato ter discussie met als uitgangspunt dat alles stroomt en niets blijvend is, *panta rhei*.

In de geschiedenis traden vervolgens, naast het sofisme, drie andere breuklijnen op, namelijk tijdens de Reformatie, tijdens de Verlichting en vervolgens tijdens de Romantiek. In de Reformatie (Calvijn) wordt de deugd vervangen door de plicht. Vervolgens wordt de plicht tijdens de Verlichting vervangen door recht, onder andere onder invloed van de Nederlandse rechtsgeleerde Hugo de Groot (Grotius). In de Romantiek worden deugd en plicht vervangen door het relativisme van individualiteit, creativiteit en subjectiviteit.

Als grote beweging geeft Kinneking aan dat de tijdperken van Verlichting en Romantiek scharnierpunten in de vorming van onze avondlandse cultuur blijken te zijn, waarin de oude vertrouwde klassieke normen en waarden van eer- en gewetensethiek langzamerhand aan het verdwijnen zijn. Naar zijn idee is een herijking van traditionele normen nodig. “Oprecht en duurzaam menselijk geluk is alleen mogelijk als we erin slagen de krachten van chaos, dissonantie en ontbinding te onderdrukken”. In het bijzonder wijst hij op het gevaar van de bewegingen van de Verlichting en de Romantiek, waarin traditionele deugden ondergeschikt worden gemaakt aan persoonlijke authenticiteit en nut. Het relativisme van deze beweging vormt volgens Kinneking een gevaar voor de continuïteit van oprecht en duurzaam menselijk geluk.

Centraal staat de vraag naar het goede leven (JT: geluk in plaats van genot), wat gedaan moet worden om het goede te bereiken, zonder zich af te vragen wat dan eigenlijk het goede is. Kinneking sluit af met de waarschuwing dat de Verlichting (op termijn) precies dat zou kunnen veroorzaken wat we niet willen: een solide duisternis, waarin we vooral door het relativisme en het ontbreken van een

gezamenlijk gedragen spiritueel kapitaal niet meer in staat zijn de huidige vorm van beschaving te handhaven.

Deel I Opmaat

Hoofdstuk 1 Rust en beschaving

In dit hoofdstuk geeft Kinneging een beschrijving van de haast en oppervlakkigheid in de journalistiek, waarin kritiekloos wordt meegedreven op de waan van de dag, waarmee zij niet toekomt aan haar rechtsstatelijke functie, namelijk het controleren en in de hand houden van de macht van de staat.

“Dezelfde haast teistert de hele maatschappij, maar vooral politiek en ambtenarij, onderwijs en wetenschap, advocatuur en rechterlijke macht, geestelijke professies met publiek belang”. Als voorbeeld daarvan wordt de Europese grondwet aangehaald, die in elkaar geflanst lijkt door politici die geen verstand hebben van het fenomeen en de traditie van de grondwet met fundamenteën in de oudheid, Montesquieu, de Federalist Papers en Toqueville. Kortom: er is geen tijd en aandacht meer voor de onderliggende kennis en wetenschap.

Ook universiteiten zijn allang niet meer de tempels van de geest, waarin tijd is voor contemplatie. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door grote studentenaantallen, bezuinigingen en bestuursdrift. Wat gemist wordt is rust. Dit geldt met name de genoemde geestelijke professies, die belangrijke cultuurdragers zijn. Rust om Homerus, Nietzsche, Eliot, evangelie en Dostojewski te lezen, tot *Bildung* te komen. Het zijn de pijlers van de westerse beschaving.

Hoofdstuk 2 Orde in de chaos

Kinneging bestudeert de mens niet als geïsoleerd fenomeen, maar als onderdeel van een groter geheel, een maatschappij. Hij stelt dat de mens afhankelijk is van de zorg van anderen. Dit gegeven is de drijfkracht achter cultuur. Zonder cultuur zou de menselijke maatschappij een ordeloze schepping zijn. Met cultuur is hij in staat orde in de chaos te scheppen. Hij vergelijkt de mens met een akker. Naar lichaam en geest heeft hij bewerking, onderhoud en verzorging nodig, met het oog op wat Plato “orde in de ziel” noemt.

In hoeverre de mens iets bereikt hangt af van het willen en kunnen. Deze begrippen staan in verband met elkaar. Kinneging stelt dat ons ‘kunnen’ in hoge mate afhankelijk is van wat generaties voor ons tot stand hebben gebracht. “Willen heeft te maken met een begeren, waarbij dit begeren samengaat met een kracht die de begeerte verwerkelijkt”. Willen en kunnen zijn instrumenten waarmee de mens “orde in de chaos houdt”. Voor het verwerven van het kunnen en willen is opvoeding en scholing noodzakelijk.

Gezien de aard van onze maatschappij, waarin arbeidsdeling een voorname rol speelt, is ook het leren van samenwerken van groot belang. Tenslotte, stelt Kinneging, is ook het leren omgaan met de verkeerd gerichte wil van belang om orde in de chaos te kunnen scheppen. Zo ontstaat er door de eeuwen heen een spiritueel kapitaal, geestelijke bagage, die ons in staat stelt een beschaafde wereld

op te bouwen en uit te breiden (JT: het apostolische begrip “erfenis” lijkt het meest aan te sluiten bij het begrip spiritueel kapitaal).

Hoofdstuk 3 Tolerantie en pseudo-tolerantie

Naar het idee van Kinneging wordt tolerantie als een van de belangrijkste deugden van onze huidige maatschappij ervaren. Hij constateert echter dat het algemeen gebruikte begrip van tolerantie geen echte tolerantie (meer) is, maar onverschilligheid, liefdeloosheid. “Echte tolerantie is het verduren van wie of wat afgekeurd wordt, wanneer men bij machte is aan de situatie iets te veranderen en eigenbelang niet de drijfveer is”. Het laatste veronderstelt dat liefde, genegenheid en (dus) relatie drijfveren van tolerantie zijn.

Piazza Navona, 29 april 2009. Op de zuidwesthoek van het beroemde plein in Rome staat een vrolijk clubje mannen te musiceren. Om hen heen een grote groep toeristen uit allerlei landen, zittend op de rand van de beroemde fontein van Bernini, genietend van de zon en de warmte, het ongelooflijk mooie plein en het gezellige sfeertje dat de swingende heren met hun muziek oproepen.

Zittend op de grond observeer ik met mijn bezonnebrilde ogen de musici. Vooral de man met de contrabas valt op. Schijnbaar moeiteloos staat hij aan zijn instrument te plukken, alsof hij zijn hele leven nooit anders gedaan heeft. Beter kijkend valt opeens op dat de snaren van zijn contrabas niet bestaan uit de gebruikelijke kattedarmen, maar uit lange aan elkaar geknoopte elastieken, van die brede gummibanden die Nederlandse postbodes gebruiken om de brieven en pakjes bij elkaar te houden. Nog beter kijkend valt opeens op dat achter het marmeren bankje een cassetterecorder en een versterker verstopt staan. Aha, de heren zijn aan het playbacken! Zij maken gebruik van het rumoer op het plein en het kennelijke gegeven dat de gemiddelde toerist nooit lang op een plek blijft en snel uitgekeken is, een wetenschappelijk aangetoonde 9 seconden. Hoe langer je kijkt, hoe goedkoper het vermaak wordt.

Elastieken hebben een grote tolerantie. Zij kunnen ver opgerekt worden om zo elementen van ongelijke lengte, breedte en dikte bij elkaar te houden. Dat is de essentie van een elastiek en de essentie van tolerantie. Tolerantie is, zo lees ik in een encyclopedie, de mate waarin afwijkend gedrag van een kleinere groep door een meerderheid wordt toegestaan. Tolerantie is ook de deugd waar we in Nederland goed in heten te zijn. Maar is dat ook echt zo? Is wat tolerantie wordt genoemd vaak niet eerder onverschilligheid? Wel zien, maar niet erbij betrokken zijn, geen onderscheid maken tussen de ene en de andere mogelijkheid. Wat is tolerantie eigenlijk?

Tolerantie is afgeleid van het Latijnse *tolerare* dat verdragen, verduren, uithouden, betekent. In deze begrippen komen een aantal werkwoorden tot uiting, namelijk dragen, duren en houden, die een licht kunnen werpen op de werkelijke betekenis van tolerantie:

- Dragen doe je datgene wat bij je hoort. Iets dat je echt interessant vindt, laat je niet liggen, maar neem je mee. Met datgene wat je draagt heb je dus kennelijk een relatie, anders had je het niet bij je gestoken.
- Duren is een begrip van tijd. Kennelijk is er bij duren spraken van een wachten op iets dat komen gaat. Datgene wat je laat duren, laat je niet onverschillig, want als dat wel zo was, dan zou je er niet op wachten.
- Houden heeft te maken met het gegeven dat je ergens eigenaar van bent. En als je je ergens eigenaar van weet, dan laat je het niet zomaar los, het gaat immers om iets dat jou persoonlijk toebehoort en aangaat.

Kennelijk kost het tolereren enige moeite, gaat het niet vanzelf, is er sprake van ongenoegen, gezien het feit dat het over verdragen, verduren en uithouden gaat. Datgene wat je wilt bereiken ligt niet voor het oprapen, is ver, vergt inspanning en ligt voorbij de grens die je gewoonlijk zou hebben getrokken, verder dan je pleegt te gaan. Er moet dus een drempel overwonnen worden om je doelstelling te bereiken. Kennelijk gaat tolereren gepaard met gevoelens van onbehagen, die je eigenlijk zou willen vermijden, maar die je gezien de relatie die je hebt niet uit de weg gaat en verdraagt, verduurt, uithoudt.

Zo gezien is tolerantie een minder rekbaar begrip dan verwacht. Tolerantie is in ieder geval niet de onverschilligheid, zorgeloosheid, onbezorgdheid, liefdeloosheid, respectloosheid waarmee het in Nederland vaak gelijk wordt gesteld. Vooral de zogenaamde tolerantie waarmee in de media, op de televisie, op internet gekoketteerd wordt, stoort daarbij soms mateloos. Goedkoop, gemakkelijk vermaak met over het paard getilde BN'ers, die daarmee wel mede een trend in stand houden, want hadden we anders een campagne van Sire over Onbewust Asociaal Gedrag nodig?

Heeft tolerantie niet juist te maken met je persoonlijke wens een nuttig leven te willen leiden, in het besef dat je daarbij sterk afhankelijk bent van de mensen die naast je leven, omdat zij mede jouw leven vorm geven en jij mede het hunne? Dan maak je samen met anderen een maatschappij, een gemeenschap, een buurt, een gezin. En knijp je een oogje dicht als degenen die naast je staan eens een keer scheve schaats rijden. Maar realiseer je je ook dat je te ver kunt gaan, dat jouw vorm niet meer past bij de vorm van degenen om je heen, waardoor herziening van je standpunt nodig is. Want elastieken, zelfs die grote postbode-gummi's, laten zich niet oneindig oprekken.

J. Tiemersma, juni 2009

Deel II

Persoonlijke ethiek

Hoofdstuk 4

Het spirituele kapitaal

Bij de val van de Muur in 1989 werd in de visie van Kinneging de eindoverwinning van het liberalisme gevierd. Tegelijkertijd gingen er stemmen op dat het liberalisme een ideologie van het individualisme is, die het belang van de gemeenschap ondergraaft².

Hoofdpunt van de communitaristen is dat het adagium “ieder voor zich” tot een verlies van levenskwaliteit leidt, in het bijzonder voor de zwakkeren in de samenleving. Tevens leidt het tot een roofoverval op natuur en milieu. Tot slot leidt het tot een steeds grotere maatschappelijke anarchie. Kinneging gaat vervolgens in op de oplossingen die diverse groeperingen voor de te ver doorgeschoten liberalisering voorstellen. Hoofdvraag is: hoe kan de solidariteit worden hersteld?

Een goede samenleving is in de visie van Kinneging alleen mogelijk als brede lagen van de samenleving waarden onderschrijven en tot een deugd hebben gemaakt. Men onderscheidt hierbij sociale deugden en individuele deugden.

Sociale deugden richten zich op de betekenis van anderen, bijvoorbeeld rechtvaardigheid, hulpvaardigheid en hoffelijkheid. Individuele deugden zijn gericht op het persoonlijk handelen, uitmondend in succes of falen. Traditioneel betreffen deze volharding en zelfbeheersing. De betekenis is hierin gelegen dat deugden mensen helpen hun natuurlijke zwakheid te overwinnen. “Voor het kunnen uitoefenen van de deugden is een zeker kapitaal nodig. Goede wil alleen is niet genoeg, men moet kunnen putten uit spiritueel kapitaal”. Kinneging twijfelt met name aan het gehalte van het spirituele kapitaal dat voor het ontwikkelen van persoonlijke deugden noodzakelijk is. Daar sociale deugden persoonlijke deugden veronderstellen, heeft het beperkte gehalte van het persoonlijk spiritueel kapitaal tevens gevolgen voor de solidariteit (die voortkomt uit sociale deugden).

De oorzaak voor het steeds beperktere gehalte van het spiritueel kapitaal zoekt Kinneging in de romantische levensfilosofie. Centraal in deze filosofie staan authenticiteit, autonomie of individualiteit, waarin de opdracht vervat ligt om zichzelf te worden. Aangezien ieder zijn eigen weg moet zoeken, is moraliseren uit den boze. “Sociale controle en conformisme leiden tot ‘neuroses’, omdat deze tot aanpassing dwingen en aldus zelfverwerkelijking in de weg staan”. Kinneging stelt echter dat de romantische visie is gestoeld op een fundamenteel onjuist mensbeeld, namelijk van natuurlijke goedheid en uniciteit van het individu.

Kinneging vindt dat de goedheid van de mens niet vanzelf ontstaat, maar is gestoeld op “noeste beschavingsarbeid, die door elke generatie, de volgende vormend, moet worden doorgegeven, op straffe van terugval in een primitieve wereld”. Tevens geeft hij aan dat de uniciteit beperkt is, dat mensen variaties zijn op eenzelfde thema. Daarom is het wel degelijk mogelijk van anderen te leren, aanbevelingen op te volgen, ook al gaan deze tegen het ‘eigen gevoel’ in.

² Inmiddels is wel duidelijk dat een ideologie van markt, ruil en eigenbelang zijn beperkingen kent. Op 25 mei 2009 stond in NRC Handelsblad een artikel van Amitai Etzioni (Toezicht en regels maken geen einde aan het graaien) waarin de donkere zijde van het marktliberalisme wordt toegelicht.

Hoofdstuk 5 Waarden en normen

“Normen worden van buitenaf opgelegd, waarden hebben betrekking op persoonlijke motieven en idealen”. Aan iedere norm ligt een waarde ten grondslag, een norm is de uitdrukking van een waarde in een regel. Uit de geschiedenis van de filosofie blijkt dat velen al over waarden hebben nagedacht. Is er een waardenhiërarchie, zijn er vitale waarden? Hobbes stelt in *Leviathan* (in feite geënt op Plato's *Politeia*) dat de mens zich, ook al is het tegen zijn zin, dient te houden aan een aantal morele regels, teneinde het overleven veilig te stellen.

Socrates en later Jezus stellen hier een andere morele regel tegenover. Zou niet aan *rechtvaardig leven* in plaats van aan *overleven* de hoogste waarde moeten worden toegekend? Voor Socrates en Jezus was dit streven geen woordenspel, hun beider sterven indachtig. Overigens is ook de categorische imperatief van Kant op dit denken geënt. Kennelijk is er sprake van absolute morele waarden. De geschiedenis van de ethiek laat zien dat morele waarden hogere zijn dan vitale waarden. Kinninging geeft aan dat morele waarden en religieuze waarden zich op eenzelfde vlak bevinden. Zijn immers niet eerst morele waarden nodig om het heilige te benaderen?

Kinninging is pessimistisch over de rol van morele waarden in onze samenleving. Het zijn naar zijn idee hypothetische imperatieven geworden, waar men zich aan houdt zo het uitkomt. Het is van belang naar de klassieke bronnen terug te keren.

Hoofdstuk 6 Eer en geweten

Kinninging geeft aan dat in de westerse beschaving traditioneel het godsgeloof de basis is voor de moraal, hoewel hij stelt dat er altijd wijzen zijn geweest die hun moraal niet afhankelijk stelden van een godsgeloof, maar zelf het goede inzagen. Socrates is een voorbeeld. Naar het idee van Kinninging is het voor gewone stervelingen geen optie om op eigen houtje moreel goed te leven. Vanouds was de eerethiek een alternatief voor de op godsgeloof gestoelde moraal.

Achter de eerethiek gaan belangrijke begrippen schuil, namelijk die van de schaamte en schuld. Men spreekt in dit verband over eerethiek (schaamte) en gewetensethiek (schuld). De eerste is gericht op de ander en de tweede op de eigen persoon. Aan de gewetensethiek liggen wetten ten grondslag (bijvoorbeeld 10 geboden), terwijl aan de eerethiek deugden ten grondslag liggen, formele handelingsrichtlijnen voor het denken, spreken en doen.

“Een goed mens in de deugdethische visie is iemand die zich de kardinale deugden in hoge mate eigen heeft gemaakt, waardoor ze zijn handelen in sterke mate bepalen. Zo'n mens zal veel dingen niet denken, zeggen en doen, andere slechts op een bepaalde manier en weer andere zeker wel. Maar welke handelingen dat precies zijn, wordt niet omschreven, want door het handelen naar een bepaalde vorm te structureren is een moreel goede uitkomst verzekerd. Een catalogus van wetten, die het handelen structureren is niet nodig”.

Door de opkomst van de romantische levensfilosofie in de westerse wereld hebben we eerethiek en gewetensethiek achter ons gelaten. Strekt ons dat tot voordeel? Zijn we hiermee niet instrumenten om over goed en kwaad te oordelen kwijtgeraakt?

Hoofdstuk 7 Daarom worden mensen goed genoemd

Kinneging stelt de vraag of er terecht sprake is van een vooruitgangsgedachte. Wisten en begrepen onze voorouders echt minder dan wij? Zeker op het gebied van wetenschap is grote vooruitgang geboekt. Maar kan het ook zijn dat in onze tijd begrippen verloren zijn gegaan en onze voorouders op bepaalde gebieden ontwikkelingen en gedragingen beter doorvoelden? Door de vooruitgangs-gedachte kijken we minder terug. Maar is onze visie op ethiek daardoor niet vluchtiger en oppervlakkiger geworden? Zijn we niet te veel kinderen van onze eigen tijd? Kinneging propageert een terugkeer naar de bronnen. Vervolgens beschrijft hij de vier kardinale deugden, rechtvaardigheid, verstandigheid, moed en gematigdheid. Rechtvaardigheid is hierbij de grootste deugd.

Onder andere het wezen van het recht, het natuurrecht (*idea, eidos* van Plato), is in het vooruitgangsgeloof vervangen door het relativiserende idee dat recht voortdurend verandert en geen wezen heeft (relativisme). "Recht is een systeem dat orde scheidt en anarchie uitbant, waardoor een voorspelbaar en min of meer vredig bestaan mogelijk wordt". Wat is echter rechtvaardigheid? Volgens Kinneging is rechtvaardigheid niets anders dan ieder het zijne te geven, *suum cuique tribuere*. Aan wie of wat moet die rechtvaardigheid dan gegeven worden? Wat komt ieder dan toe? En hoe kan die rechtvaardigheid gerealiseerd worden?

Verstandigheid is volgens Kinneging een middenweg tussen technisch-instrumenteel, nuttig denken en filosofisch, wijsbegerig weten. De mens bezit de deugd van de verstandigheid niet van nature, maar heeft wel een aanleg die echter gecultiveerd moet worden, om de achtergronden van de *condition humaine* beter te leren begrijpen.

Moed is de deugd van de uitvoerende instantie, wilskracht die zich ondanks een impuls van angst doorzet in actie.

Tucht en discipline acht Kinneging van belang bij het cultiveren van deze deugd. "Tucht en discipline monden uit in zelfbeheersing en gematigdheid".

Het aankweken van deugden is in de visie van Kinneging een kwestie van het opdoen van praktische ervaring: afkijken, nadoen, oefenen en beproeven. Opvoeden dus.

Voor de volledigheid worden onderstaand de traditionele *zeven* kardinale deugden weergegeven:

1. Iustitia	(rechtvaardigheid - rechtschapenheid)
2. Prudentia	(voorzichtigheid - verstandigheid - wijsheid)
3. Temperantia	(gematigdheid - matigheid - zelfbeheersing)
4. Fortitudo	(moed - sterkte)
5. Fides	(geloof)
6. Spes	(hoop)
7. Caritas	(naasteliefde - liefde)

Hoofdstuk 8 Rechtvaardigheid en vergeving

Volgens Kinneging is het schadebeginsel uitgangspunt van rechtvaardigheid. Uitgangspunt is de ander geen schade te berokkenen en ieder het zijne te geven. Maar naast rechtvaardigheid is een andere deugd nodig, namelijk de vergeving.

“Rechtvaardiging eist herstel van integriteit, het ongedaan maken, het teruggeven van hetgeen verschuldigd is, vereffening, kwijtschelding”. Vergeving voegt daar een element aan toe, namelijk kwijtschelding *om niet*, zonder dat aan voorwaarden voldaan is. Het is in bepaalde gevallen een plicht van de mens om verder te gaan dan de rechtvaardigheid vereist, zeker als er sprake is van berouw. Het christendom, het vergevingsbegrip uit de Bijbel is hierbij dus aanvullend op hetgeen door de klassieke Griekse literatuur over rechtvaardigheid wordt gezegd.

Vergeving heeft altijd betrekking op het kwaad dat *door onszelf* is aangedaan, niet op het kwaad dat *door een ander* is aangedaan. Vergeving is iets anders dan spijt. Bij vergeving is er sprake van een innerlijke ommekeer, waarbij we erkennen dat onze uitgangspositie niet goed is geweest. Naar het idee van Kinneging is de “innerlijke ommekeer” de sleutel tot innerlijke rust en vrede.

Hoofdstuk 9 Geneigd tot alle kwaad

In een boek dat “geografie van goed en kwaad” tot titel heeft gekregen, kan het niet anders dan dat een hoofdstuk aan het kwaad gewijd wordt. De stelling van Kinneging is in feite simpel:

“Wie niet in het kwaad van de mens gelooft,
zal ook aan de deugden geen waarde toekennen”.

Hij stelt dat het kwade ons vanzelf aankleeft, terwijl voor het goede altijd strijd geleverd moet worden. Het kwade is natuurlijker dan het goede, vergt minder inspanning. Bovendien heeft het kwade de neiging te escaleren, doordat het besmettelijk lijkt.

Kinneging beschrijft vervolgens op lezenswaardige manier de zeven kardinale hoofdzonden of ondeugden:

1. Arrogantia	(hoogmoed – trots - zelfingenomenheid)
2. Avaritia	(hebzucht - gierigheid)
3. Voluptas	(wellust - geilheid)
4. Rabies	(toorn – wrok - rancune)
5. Avarus	(gulzigheid - onmatigheid)
6. Invidia	(afgunst – nijd – jaloersheid - leedvermaak)
7. Inertia	(traagheid – luiheid – ledigheid)

Tot slot van het hoofdstuk stelt Kinneging de vraag of het denken over goed en kwaad in de traditionele termen van deugden en ondeugden zinnig is. Andersom geredeneerd: zouden we niet een belangrijk inzicht in de aard van de mens kwijtraken op het moment dat we deugden en ondeugden zouden vergeten? Dreigen we dan niet te vergeten wat de oorzaken zijn van anarchie, chaos, dissonantie en ontbinding in onze ziel en (uiteindelijk) in de samenleving? In de visie van Kinneging is de deugd onmisbaar, omdat we geneigd zijn tot het kwaad.

In onze onnozelheid, zonder enig besef voor de consequenties, “lijken we te kiezen voor de krachten van ontbinding en chaos die de romantische levensfilosofie van de verlichting met zich mee lijkt te dragen”. Het maximaliseren van nut en de behoefte tot authenticiteit hebben in de visie van Kinneging een donkere keerzijde. Zoals toegelicht in hoofdstuk 4 ontstaat “goedheid” niet vanzelf. Deze vereist deugden en visie op ondeugden. Oprecht en duurzaam menselijk geluk is alleen mogelijk als we erin slagen de krachten van chaos, dissonantie en ontbinding te onderdrukken.

Hoofdstuk 10 Deugden, plichten en rechten

De deugdentraditie waarnaar steeds verwezen wordt is van Griekse oorsprong. Volgens Plato zijn deugden geen subjectieve, te relativiseren kwaliteiten, maar ligt het gehalte besloten in de *idea*. De sofisten stelden de ideeën van Plato ter discussie met als uitgangspunt dat alles stroomt en niets blijvend is.

In de geschiedenis traden vervolgens, naast het sofisme, drie andere breuklijnen op, namelijk tijdens de Reformatie, tijdens de Verlichting en vervolgens tijdens de Romantiek. In de Reformatie (Calvijn) wordt de deugd vervangen door de plicht. Vervolgens wordt de plicht tijdens de Verlichting vervangen door rechten. De Romantiek vervangt vervolgens deugd en plicht door het relativisme van individualiteit, creativiteit en subjectiviteit.

De vervanging van de deugd door de plicht leidt volgens Kinneging tot een achteruitgang, omdat het risico bestaat dat de geest van de wet verwaarloosd wordt, van dat waar het in de wet werkelijk om gaat, maar slechts op onvolmaakte wijze onder woorden wordt gebracht.

De mensenrechtenethiek van de Verlichting verandert de visie op goed en kwaad nogmaals grondig. De blikrichting is namelijk veranderd. “Een mens die geconcentreerd is op de vraag of zijn rechten al dan niet geschonden worden, beziet de wereld vanuit een ander standpunt dan degene die zich afvraagt of hij zijn plicht wel gedaan heeft”. Mensenrechtenethiek is daarom meer gericht op de eigen persoon, terwijl plichtsethiek meer gericht is op de ander. Het innerlijk onderzoek zet niet aan tot eigen handelen, maar vraagt zich af of anderen niet in overtreding zijn. Het maakt nogal wat uit of de mens zichzelf als slachtoffer (mensenrechtenethiek) of als dader (plichtsethiek) ziet.

De derde breuk in ethisch denken vindt plaats tijdens de Romantiek. “Voor het eerst sinds de sofisten wordt de morele orde, die in de Reformatie en de Verlichting nog overeind bleef, verworpen. Daarvoor in de plaats komt een moraal die een kunstwerk of ontwerp is van singulariteit, creativiteit en subjectiviteit, waarbij het transcendente idee van het Goede wordt verlaten”. Dit is de visie die momenteel dominant is. Subjectivisme en relativisme vieren hoogtij. Kinneging stelt dat de geestelijke situatie van onze tijd lijkt op die van Plato en de sofisten.

Hoofdstuk 11 Rechtvaardigheid en liefde

In de traditionele Griekse en Romeinse deugdethiek wordt de rechtvaardigheid gezien als de hoogste deugd. Het christendom bracht hier verandering in. Daar is de liefde de hoogste deugd.

Rechtvaardigheid kent twee componenten. De ene heeft betrekking op rechtvaardige verdeling, de andere op vereffening bij onderlinge uitwisseling. Doel blijft ieder te geven wat hem toekomt. Liefde kent eveneens verschillende noties. De Grieken kenden *storge* (liefde tussen ouders en kinderen), *eros* (seksuele begeerte), *philia* (genegenheid) en *agapein* (door verkregen of verwachte gunst opgewekte afhankelijkheid). Maar voor hen was liefde geen deugd. Voor christenen was zij dat wel. Zij is voor hen een weerspiegeling van de liefde van God voor de mens. De liefde geeft vanuit haar overvloed en niet om er iets voor terug te krijgen, waarbij het begrip "naaste" zeer ruim wordt gedefinieerd. Kinneging refereert aan 1 Korintiërs 13.

De oproep om zelfs vijanden lief te hebben wordt door Kinneging gezien als een oproep het kwade te scheiden van degene die het kwade gedaan heeft, omdat die persoon ook een kind van God is.

De klassieke deugden vormen vanaf dat moment het morele minimum, datgene wat wij minimaal aan onze naasten verschuldigd zijn. Dit minimum is nodig, want zonder deze grens zou het leven in Hobbes' woorden "solitary, poor, nasty, brutish and short" zijn. "De eisen van de deugden zijn in hun aard negatief, want ze roepen op tot niet doen, met rust laten, niet schenden of schaden, afblijven". De liefde, *agape*, vult de deugden in positieve zin aan. Maar wat vult zij dan aan?

Deugden hebben betrekking op minimale plichten, de liefde gaat verder dan de morele plicht en vult aan tot wat verdienstelijk is, "beyond the call of duty". Daarnaast hebben deugden veeleer betrekking op het publieke domein, terwijl liefde betrekking heeft op het meer persoonlijke.

Volgens Kinneging bevat het huis van de moraal twee verdiepingen. De begane grond omvat alle deugden die van een mens verwacht mogen en kunnen worden. Daarboven ligt een verdieping die minder alledaagse deugden bevat, de deugden voor weinigen, die aanleiding geven tot lofprijzing en eerbetoon, zoals naastenliefde, heldenmoed, zelfopoffering en martelaarschap.

Wat is werkelijkheid? Deze lijkt fragmentarisch, omdat haar uitgebreidheid en universaliteit steeds maar toestaat een klein gedeelte te belichten. Desalniettemin wil ook een complexe werkelijkheid zich besproken weten, omdat zij anders ondergaat in een relativisme waarin uiteindelijk niets bestaansrecht heeft, maar vooral discutabele, complexe, vervelende en controversiële werkelijkheden dreigen terzijde geschoven te worden. Deze kunnen zich maar moeilijk verdedigen, omdat er veelal weldenkende en eenvoudige werkelijkheden tegenoverstaan, die makkelijker te verteren zijn. Het is en blijft voor de beschouwer moeilijk om zich in een andere werkelijkheid dan de eigen - in gedrag, cognitie, gevoel, gewoonte, functie, visie en voorkeur gebonden - werkelijkheid te verplaatsen. Onze maatschappij is te complex voor bevrijdende oneliners.

"Idealen overleven door verandering. Ze sterven door luiheid als uitdagingen worden genegeerd". Het is een uitspraak van A.C.L. (Tony) Blair met een maatschappelijke implicatie, die echter pas tot realiteit komt in gedachten, gevoel en gedrag van een individueel mens en dus een appèl doet op de persoonlijke inspanning om in waarheid en eerlijkheid te kijken naar de eigen plaats. Dat is het moeilijkste wat er is. Omdat je je afvraagt wat je eigen aandeel is. Omdat je je afvraagt of je verstand je niet in de weg staat bij het ontvangen en schenken van warmte en liefde.

Naast warmte en liefde is een eerlijke, onopgesmukte visie op de realiteit noodzakelijk om persoonlijke vooruitgang te boeken. Deze meer onthechte visie is mij niet van nature gegeven, want opgevoed in een (apostolisch) milieu, waarin het goede, het positieve – om wat voor reden dan ook - prevaleerde, was ik niet bij voorkeur gewend om andere elementen dan liefde en warmte in mijn overwegingen te laten meewegen. De blik op de realiteit kan bevorderd worden door zowel het goede als het kwade beter in het vizier te krijgen. Liefde wordt veelvuldig in erediensten en weekbrieven gebruikt, maar naast liefde zijn er zeven kardinale deugden en hun zeven spiegelbeelden die het waard zijn om besproken te worden, omdat ze een ruimere blik op de realiteit geven dan alleen liefde dat kan doen. Deze visie sluit tevens aan bij begrippen uit de wijsbegeerte, de ethiek, waarmee een grote bron van kennis en ervaring wordt aangeboord, die in alle levenssituaties bruikbaar is wanneer zij levend wordt gemaakt.

Liefde is een van de mooiste begrippen die er bestaan, maar het nadeel ervan is dat deugden die in hun eigen recht bestaan - eigen kenmerken hebben - vanwege hun bouwende werking onder de liefde gerangschikt worden, wat het heldere zicht echter vertroebelt, omdat de specifieke karaktertrekken onder de vlag van de liefde minder goed als individuele deugd met kenmerkende eigenschappen herkend worden. Bovendien dreigt bij veelvuldige benutting het gevaar van uitholling, want zelfs de liefde went. Gedachten omtrent de zeven deugden en zeven zonden – als iconen van de wijsbegeerte – begeven zich weliswaar buiten het geijkte apostolische taalgebruik, maar kunnen, wellicht juist daardoor – in goede handen – zicht geven op nieuwe en universele bronnen. Het is taalgebruik dat prikkelt, inspireert, uitnodigt tot verdere zoektochten, binnen het kader van de eredienst houvast gevend om een goed leven te leiden. Een bredere visie op de realiteit zou deel kunnen uitmaken van een curriculum van het leertraject van verzorgers van erediensten.

J. Tiemersma, december 2008

Hoofdstuk 12 Haven in een harteloze wereld

Kinneging gaat in dit hoofdstuk in op het gezin, dat hij als de basis van de opvoeding en als basisinstelling voor de sociale orde kenschetst (JT: veelal werd hiervoor de term “hoeksteen van de samenleving” gebruikt). Hierbij wordt een geschiedenis van het gezin uit de doeken gedaan, van de traditionele rurale “Grossfamilie” tot de moderne stadse “Kleinfamilie”.

Hoofdstuk 13 En die twee zullen tot één vlees zijn

In hoofdstuk 13 beschrijft Kinneging de waarde van de duurzaamheid van een huwelijk.

In de samenleving wordt een huwelijk volgens Kinneging in toenemende mate gezien als een sociaal contract, waarin voorwaarden worden omschreven. Dit heeft vergaande gevolgen, want de neiging bestaat het contract te laten voortbestaan zolang aan de voorwaarden ervan wordt voldaan. Zijn deze echter weggevallen, dan kan het huwelijk ontbonden worden. Gedurende minstens twee perioden van het leven zijn we echter afhankelijk van anderen, namelijk niet alleen als we jong zijn, maar ook als we oud zijn. Doordat het zorgen in de periode van het huwen nog een minder hoge prioriteit heeft, neemt dit aspect geen belangrijke rol in het contract in, waardoor gezinsleden het risico lopen in moeilijke perioden van het leven op zichzelf te worden teruggeworpen.

In de huwelijkscontracten wordt met name aan de romantische liefde een grote plaats toegekend. Kinneging stelt echter dat deze vergankelijk is, waardoor veel huwelijken “ten hoogste incomplete manifestaties van liefde lijken”, waarin de gewenste volledige bevrediging en de eeuwige band onmogelijk lijkt. Het blijft de vraag of de winst van de romantische liefde het verlies in termen van zekerheid en zorg compenseert.

Hans Tiemersma

Teteringen, 24 januari 2010